

Наталля Паляшчук*

З ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦЯ ЛЕКСІКІ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ ДЗЕЛАВОЙ ПІСЬМЕННАСЦІ XIV – СЯРЭДЗІНЫ XVI СТ.

FROM THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE OLD BELARUSIAN OFFICIAL WRITTEN VOCABULARY FROM THE 14TH TO THE MID-16TH CENTURIES

The article is devoted to the study of vocabulary of the Old Belarusian official written documents of the 14th to the mid-16th centuries. In particular, semantics of lexical units, their belonging to certain thematic groups, origin, structure, synonymous and generic relations between lexemes have been considered; specificity of their use in different genres of official writing has been determined.

Keywords: Old Belarusian literary and written language, Old Belarusian official written, vocabulary, historical lexicology, historical stylistics

Słowa kluczowe: starobiałoruski język literacki (odmiana pisana), starobiałoruskie piśmiennictwo urzędowe, leksyka, leksykologia historyczna, stylistyka historyczna

Старабеларускую дзелавую пісьменнасць XIV – сярэдзіны XVI ст. рэпрэзентуюць дзве групы помнікаў: 1) агульнадзяржаўныя кодэксy – *Вісліцкі статут* (1423–1438), *Судзэбнік Казіміра* (1468), *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1529*, якія мелі агульнадзяржаўнае значэнне, рэгламентавалі юрыдычныя нормы на ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага; у цэлым былі аднароднымі па змесце – з’яўляліся зборамі заканадаўчых артыкулаў; 2) шматлікія і розныя ў адносінах жанру і зместу дакументы, якімі замацоўваліся нормы дзяржаўнага ладу, правы і льготы землеўладальнікаў, афармлялася прававое становішча асобных тэрыторый,

---

* Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, 220072, Рэспубліка Беларусь, г. Мінск, вул. Сурганава, д. 1, корп. 2; e-mail: nata-poleshhuk@yandex.ru.

зацвярджалася трыманне ці перадача зямель, маёнткаў і пад., – прывілеі, пацвярджэнні, выракі, пасольствы, завяшчанні, позвы і інш., яны маглі быць як агульнадзяржаўнымі, так і адрасаванымі канкрэтнай асобе; значная частка іх уваходзіла ў склад дзяржаўнага архіва – Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, сёння змяшчаецца ў перавыдадзеных кнігах Метрыкі (кнігі перапісаў, кнігі судовых спраў, кнігі запісаў), у шматтомных выданнях старажытнага актавага матэрыялу (напрыклад, *Акты, якія адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі, сабраныя і выдадзеныя археаграфічнай камісіяй* (1846–1853), *Акты, якія адносяцца да гісторыі Паўднёвай і Заходняй Расіі, сабраныя і выдадзеныя археаграфічнай камісіяй* (1863–1892) і інш.).

Асноўныя мовазнаўчыя даследаванні, у якіх у якасці аб’екта навуковага аналізу выступіла лексіка пералічаных помнікаў пісьменнасці, датуюцца другой палавінай XX – пачаткам XXI ст. Так, *Вісліцкаму статусу* прысвечана дысертацыя В.Э. Зіманскага [2002], артыкулы А.М. Булькі, А.І. Жураўскага; *Судзебніку Казіміра* – толькі адзін артыкул [Паляшчук, 2014, с. 167–173]; *Статуту Вялікага Княства Літоўскага 1529* – дысертацыя Ю.Ф. Мацкевіч [1946], *кнігам Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага* – дысертацыя В.П. Сташайтене [1965], артыкулы А.М. Булькі, Н.В. Паляшчук і інш. Слушныя заўвагі аб лексічным складзе дзелаваых тэкстаў утрымліваюцца ў манаграфіях па гісторыі беларускай мовы (*Гісторыя беларускай літаратурнай мовы* (1967) А.І. Жураўскага, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы* (1984) Л.М. Шакуна), калектыўных і аўтарскіх манаграфіях па гістарычнай лексікалогіі беларускай мовы (*Гістарычная лексікалогія беларускай мовы* (1970), *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* (1980) А.М. Булькі, *Лексіка старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV – сярэдзіны XVI ст.* (2016) і інш.), у 21 дысертацыі па комплексным вывучэнні тэматычных груп лексікі старабеларускай мовы [Паляшчук, 2016, с. 3–6].

Трэба дадаць, што лексічныя адзінкі помнікаў дзелавага зместу, у тым ліку і XIV – сярэдзіны XVI ст., прадстаўлены ў такіх лексікаграфічных даведніках, як *Алфавітны паказальнік старых беларускіх слоў, выбраных з Актаў, што адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі* (1853–1857) І.І. Насовіча, *Даведачны слоўнік юрыдычных тэрмінаў старажытнай актавай мовы Паўднёва-Заходняй Расіі* (1871–1872) І.П. Навіцкага, *Слоўнік старажытнай актавай мовы Паўночна-Заходняга Края і Царства Польскага* (1874) М.І. Гарбачэўскага, *Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі* (2013), *Даўняе запазычанні беларускай мовы* (1972) і *Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы* (2015) А.М. Булькі, *Старабеларускі лексікон*

(1997) М.Р. Прыгодзіча і Г.К. Цівановай, *Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы* (2003) І.У. Будзько. Аднак вычарпальную лексікаграфічную апрацоўку яны атрымалі ў фундаментальным *Гістарычным слоўніку беларускай мовы* ў 37-мі выпусках, выданне якога было завершана ў 2017 годзе і які сёння з'яўляецца адзіным у айчыннай і славянскай гуманітарнай навуцы даведнікам, што з максімальнай паўнатай адлюстроўвае багацце слоўнікавага фонду беларускай мовы XIV–XVIII стст., надзейнай крыніцай пазнання мінулага Беларусі, дае змястоўную інфармацыю аб сацыяльна-эканамічным жыцці, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа ў названы перыяд.

У дадзеным артыкуле сістэматызаваны вынікі аналізу лексічнага складу дзелавых тэкстаў XIV – сярэдзіны XVI ст. [гл. таксама Паляшчук, 2016, с. 9–120], які лічыцца раннім перыядам у развіцці старабеларускай пісьменнасці [Жураўскі, 1967, с. 35, 371].

У помніках старабеларускай дзелавой пісьменнасці XIV – сярэдзіны XVI ст. найбольш паслядоўна прадстаўлена лексіка, якая ўваходзіць у склад наступных тэматычных груп: 1) грамадска-палітычная, 2) юрыдычная, 3) канцылярская, 4) эканамічная, 5) бытавая, 6) прафесійна-вытворчая, 7) прыродазнаўчая лексіка, 8) лексіка, якая характарызуе чалавека ў фізічных, псіхічных і інтэлектуальных адносінах. Рознага кшталту намінацыі з рэлігійнай, ваеннай, медыцынскай сфер, сферы навукі, культуры, мастацтва ў дакументах рэпрэзентуюцца ў меншай ступені. Унутры кожнай тэматычнай групы вылучаюцца асобныя лексічныя аб'яднанні. Так, па 11 лексіка-семантычных групам размяркоўваюцца лексічныя адзінкі ў юрыдычнай лексіцы: 1) назвы судовых работнікаў (*возный* 'судовы выканаўца' [КЗ, 292, 1488]¹, *подсудокъ* 'намеснік суддзі' [Вісл., 126]), 2) назвы ўдзельнікаў судовага працэсу (*истецъ* 'ісцец' [АЗР, I, 83, 1468], 'адказчык' [АЗР, I, 101, 1483], 'той, на каго спасылаюцца ў судзе'

¹ Тут і далей у дужках прыведзена пашпартызацыя лексічнай адзінкі (напр., *возный* 'судовы выканаўца' [КЗ, 292, 1488]), яе графіка-арфаграфічных/марфалагічных/словаўтваральных варыянтаў (напр., *головица* [КЗ, 688, 1498], *головица* [АЗР, II, 64, 1509]), *головное* [Вісл., 29] 'штраф за забойства', значэння/значэнняў мнагазначнай лексічнай адзінкі (напр., *глинникъ* 'глінішча' [АЮЗР, I, 39, 1509], 'ганчар' [АВК, XVII, 194, 1539–1540]), устойлівага выразу (напр., *боель клепати* 'абвінавачваць' [АЗР, I, 362, 1505]), вытрымак з пісьмовых помнікаў (гл. *Спіс скарачэнняў* у канцы артыкула). Пры выбары крыніц, у якіх прадстаўлена лексічная адзінка, яе графіка-арфаграфічныя/марфалагічныя/словаўтваральныя варыянты, значэнне/значэнні мнагазначнай лексічнай адзінкі, устойлівы выраз, перавага аддавалася найбольш раннім у храналагічных адносінах (з улікам матэрыялаў *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы* [Гістарычны слоўнік беларускай мовы, у 37 вып., 1982–2017]).

[КСД, 365, 1516], *сторона* ‘ўдзельнік судовага працэсу’ [АВК, XVII, 172, 1540], *сторона жалующая* [Ст. 1529, 48], *сторона обржасная* [Ст. 1529–Ф, 97] ‘ісцец’, *сторона зашкожасная* ‘пацярпелы’ [Ст. 1529–Ф, 1166]), 3) назвы парушальнікаў закону (*выступны* ‘злачынец’ [АЗР, III, 20, 1548], *квалтовнік* ‘асоба, якая чыніць гвалт, насілле; разбойнік’ [Ст. 1529–Ф, 87], *тат* ‘зłodзей’ [АЗР, I, 51, 1440]), 4) назвы злачынстваў і дзеянняў, якія сталі прычынай судовага разбіральніцтва (*охроменье* ‘нанясенне пабоў, у выніку якіх наступае калецтва’ [Ст. 1529–Ф, 92], *розбой* ‘напад з мэтай аграблення, грабеж, рабунак’ [АЗР, I, 41, 1420–1423], *усілованне* ‘згвалтаванне’ [Вісл., 36]), 5) назвы пакаранняў (*віна* ‘пакаранне, кара’ [Вісл., 156], *страченье шіі* [АВК, XVII, 21, 1539], *страченье головы* [Ст. 1529–Ф, 3] ‘пакаранне смерцю’), 6) назвы штрафаў і плацяжоў (*вижовое* [Ст. 1529, 54], *вижованное* [АВК, XVII, 203, 1540], *вижованье* [КПД, 146, 1547] ‘плата за засведчанне прычыненых шкод’, *головщина* [КЗ, 688, 1498] (*головщина* [АЗР, II, 64, 1509]), *головное* [Вісл., 29] ‘штраф за забойства’, *квалт* ‘штраф, грашовая плата за ўчынены гвалт’ [КЗ, 614, 1495]), 7) агульныя і прыватныя назвы судаводства (*апеляцыя* ‘апеляцыя’ [КПД, 34, 1538], *подрочок* [Вісл., 43], *подрочник* [Вісл., 396] ‘тэрмін судовых пасяджэнняў’, *присяга* ‘присяга’ [АЗР, I, 23, 1388]), 8) назвы складнікаў выканаўчай і следчай дзейнасці судовых органаў (*зык* ‘выйгрыш судовай справы’ [АВК, XVII, 234, 1540], *позванье* ‘выклік у суд’ [Вісл., 166], *управка* [АЗР, II, 107, 1512] (*вправка* [АЗР, II, 68, 1509]) ‘разбор справы’), 9) назвы дзеянняў, звязаных з арганізацыяй і правядзеннем судовага працэсу (*выводитися* ‘даказваць, сведчыць, апраўдваць’ [КСД, 231, 1515], *доискиватися* ‘дазнаваць, расследаваць’ [Вісл., 246], *трясти* [ПГ, I, 160, 1446] (*трести* [КСД, 1441, 1520]) ‘рабіць вобыск’), 10) назвы дзеянняў, звязаных са здзяйсненнем злачынстваў, і дзеянняў, якія з’явіліся прычынай судовага разбіральніцтва (*бити* ‘наносіць пабоі’ [Вісл., 186], *спалити* ‘спаліць’ [Ст. 1529–Ф, 91], *украсти* ‘ўкрасці, забраць без дазволу’ [Вісл., 37]), 11) назвы дзеянняў, звязаных з вынясеннем і ажыццяўленнем судовых рашэнняў, прыгавораў (*брати* ‘спаганяць паводле прыгавору суда’ [АЗР, I, 24, 1388], *карати шиєю* ‘караць смерцю’ [АЮЗР, II, 132, 1523]). Грамадска-палітычная лексіка ўключае таксама 11 лексіка-семантычных груп, лексіка, якая характарызуе чалавека ў фізічных, псіхічных і інтэлектуальных адносінах, – 15, эканамічная лексіка – 9, канцылярская – 5, бытавая – 5, прыродазнаўчая – 6, прафесійна-вытворчая – 6 [Паляшчук, 2016, с. 19–48].

Многія ідэнтычныя па семантыцы намінацыі вызначаюцца неаднолькавым графіка-арфаграфічным афармленнем, што звязана з узаемаўплывам

народнай моўнай стыхіі, традыцыйнай кніжнай і іншамоўнай плыняў. Так, арфаграфічныя разыходжанні абумоўлены прамым або ўскосным адлюстраваннем акання і якання (*адамашка* [КЗ, 184, 1441–1480] – *одамашка* [КСД, 1011, 1518] – *одомашка* [АЮЗР, I, 77, 1529], *челядінь* [КСД, 376, 1516] – *челедінь* [КЗ, 297, 1488]), этымалагічным напісаннем і адлюстраваннем зацвярдзення шыпячых і *p* (*врадъ* [КЗ, 373, 1480] – *врьадъ* [КЗ–28, 10, 1541], *ошытокъ* [АСД, I, 1, 1406] – *ошитокъ* [АСД, I, 1, 1406]), рознай перадачай выбухнога *g* у запазычаных словах (*квалтъ* [АЗР, I, 25, 1388] – *квалтъ* [Вісл., 30]), захаваннем *ф* і рознай заменай яго (*уфала* [Ст. 1529–Ф, 34] – *ухвала* [АЗР, I, 123, 1492]), розным напісаннем прыставак (*одложити* [АВК, X, 6, 1538] – *отложити* [АЗР, I, 36, 1415]), розным напісаннем каранёвых зычных (*шляхетство* [АСД, I, 12, 1522] – *шляхецтво* [КЗ, 648, 1496]), этымалагічным напісаннем і адлюстраваннем прыстаўных зычных (*озеро* [РПП, 327, 1392] – *возеро* [РПП, 226, 1524]), напісаннем розных каранёвых галосных у запазычаных словах (*персона* [КВЗС, 21, 1537] – *парсона* [Ст. 1529, 13] – *порсуна* [Вісл., 13]), адлюстраваннем мяккасці/цвёрдасці *d* і *t* у словах іншамоўнага паходжання (*актыкованье* [АВК, III, 1, 1401] – *актыкованье* [АЗР, I, 359, 1503]).

Зафіксаваныя ў тэкстах дзелавага зместу XIV – сярэдзіны XVI ст. лексічныя адзінкі паводле колькасці значэнняў адносяцца да монасемантычных і полісемантычных. Монасемантычныя лексемы ўжываліся ў адзначаны перыяд: толькі ў дзелавах помніках (*избище* ‘месца, дзе стаяла хата’ [РПП, 164, 1506], *лесничое* ‘пасада ляснічага’ [КСД, 795, 1512]), у дзелавах і свецка-мастацкіх творах (*злюбавати* ‘аб’яцаць, дамаўляцца’ [КСД, 1362, 1519; Троя, 636], *хтети* ‘хацець, жадаць’ [АЗР, I, 224, 1501; Троя, 52], *царевичь* ‘царэвіч’ [АЗР, I, 119, 1492; Арыст., 156]), у дзелавах і рэлігійных творах (*летникъ* ‘лёгка жаночая вопратка, якая надзявалася пад верхняе адзенне’ [КСД, 344, 1516; Валх., 706], *тесля* ‘цясляр’ [Арх. ЮЗР, VIII-5, 60, 1551; Пак. Хр., 166]), у дзелавах, свецка-мастацкіх і рэлігійных творах (*взявити* ‘аб’явіць’ [КЗ, 717, 1499; Троя 2б; Чэця, 1316], *куръ* ‘певень’ [АЗР, II, 28, 1508; Арыст., 160; Пак. Хр., 8]), а таксама ў дзелавах помніках усяго старабеларускага перыяду, г.зн. у XIV–XVIII стст. (*евья* ‘сушыльня для збожжа’ [АВК, XVII, 224, 1540; АЗР, III, 78, 1557; АСД, I, 146, 1571], *личковати* ‘памячаць, пазначаць украдзеную і знойдзеную ў злодзея і апазнаную рэч’ [КВЗС, 132, 1541; АВК, XXII, 241, 1565–1566]). Многазначныя словы ў прааналізаваных тэкстах, як правіла, маюць ад двух да дзесяці значэнняў. Пры гэтым пэўнае значэнне полісемант рэалізуе ў XIV – сярэдзіне XVI ст.: толькі ў дзелавах помніках (*габати* ‘абвінавачваць, выклікаць у суд’ [АЗР, I, 24, 1388], *упадъ*

‘збядненне, пагаршэнне становішча каго-н.’ [АЗР, I, 24, 1388]), у дзелавых і свецка-мастацкіх творах (*вароватися* ‘асцерагацца, пазбягаць’ [Вісл., 25; Арыст., 233]), дзелавых і рэлігійных творах (*девка* ‘дзяўчына’ [Вісл., 256; Чэця, 1026], *льстивый* ‘фальшывы, непраўдзівы, ілжывы’ [АЗР, II, 213, 1500; Чэця, 646]), у дзелавых, свецка-мастацкіх і рэлігійных творах (*бачити* ‘бачыць, аглядаць’ [АСД, I, 59, 1546; Троя, 446–45; Пак. Хр., 14], *тайна* ‘тайна, сакрэт’ [КЗ, 349, 1484; Увар., 102; Зб. 262, 20]), а таксама ў дзелавых помніках усяго старабеларускага перыяду (*лукно* ‘мера сыпкіх і вязкіх рэчываў’ [КЗ, 17, 1473; АЗР, IV, 178, 1597], *фалшовати* ‘падробліваць’ [Ст. 1529–Ф, 5; Ст. 1566, 116; Ст. 1588, 23]). Традыцыйна полісемантычнасць грунтуецца на падабенстве знешніх адзнак, формы прадметаў, колеру, функцый, на аснове асацыятыўных сувязей, аналогіі паміж прадметамі, з’явамі рэчаіснасці, у выніку чаго назвы адных прадметаў, з’яў функцыянавалі і як назвы другіх. Многазначныя словы, як паказваюць назіранні, 1) выступалі адначасова як члены некалькіх лексіка-семантычных аб’яднанняў у межах як адной, так і некалькіх тэматычных груп. Так, лексема *бочка* ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў’ [АВК, II, 2, 1431], ‘мера зямельнай плошчы, якая вызначалася бочкай засеянага на ёй зерня’ [КСД, 187, 1514] называла адзінкі вымярэння і лічэння (эканамічная лексіка) разам са словамі *аршинь* [КСД, 742, 1511], *безмень* [АЮЗР, I, 2–3, 1396–1413], *бойтля* [АВК, VI, 494, 1549], *возь* [Вісл., 30], *камень* [КЗ, 204, 1441–1480], *ковш* [Арх. ЮЗР, VII–1, 83, 1552], *корець* [Вісл., 22], *ласть* [ПГ, II, 37, 1471] (*лашт* [КЗ, 414, 1486]), *локоть* [КЗ, 184, 1441–1480], *лыко* [АВК, XVII, 11, 1539], *ошыток* [АСД, I, 1, 1406] (*ошиток* [АСД, I, 1, 1406]), *полубочка* [КВС, 449, 1552], *полубочок* [КСД, 876, 1516], *полубочье* [КЗ, 468, 1448], *штука* [КЗ, 703, 1498]; *бочка* ‘бочка, пасудзіна для захоўвання вадкіх і сыпкіх рэчываў’ [СДГВ, 76, 1542] – складнік групы назвы прадметаў гаспадарчага ўжытку (бытавая лексіка) разам са словамі *вага* [СДГВ, 5, 1432], *защетка* [КВЗС, 121, 1539], *кадь* [КВС, 455, 1552], *круг* [Ст. 1529–Ф, 152], *кубель* [КВС, 5306, 1552], *ланицузь* [КСД, 872, 1516], *ланицух* [КСД, 1155, 1517], *лихталь* [АВК, XVII, 243, 1540], *мера* [АЗР, III, 11, 1557], *перевесь* [КЗ, 732, 1499], *поколовда* [АЗР, I, 70, 1453], *сакь* [АВК, VI, 494, 154], *соха* [АЗР, I, 58, 1443], *ушатець* [КЗ, 17, 1473], *ушаток* [АЗР, I, 137, 1494], *шнурь* [АВК, XVII, 349, 1541]; 2) адрозніваліся сваімі спалучальнымі магчымасцямі з іншымі словамі. Напрыклад, лексемы *вина* [АЗР, I, 24, 1388], *грабеж* [КСД, 23, 1510], *квалть* [КЗ, 614, 1495] як абазначэнні штрафаў і плацяжоў спалучаліся з дзеясловамі *взяти* ‘атрымаць у якасці платы, спагнаць’ [КВЗС, 133, 1540], *всказати* ‘прысудзіць’ [КСД, 412, 1516], *дати* ‘аддаць у якасці даніны, падатку, штрафу’ [АЗР, I, 24, 1388],

заплатити ‘заплаціць, аддаць грошы або якую-н. іншую плату за што-н.’ [ПГ, I, 186, 1450–1458], *обложити* ‘абавязаць да платы’ [КЗ-28, 13, 1540], *платити* ‘плаціць, матэрыяльна кампенсаваць зробленую шкоду’ [Вісл., 25], *собрати* ‘атрымаць ад каго-н. што-н.; спагнаць’ [КЗ, 214, 1486]; як назвы злачынстваў і дзеянняў, якія сталі прычынай судовага разбіральніцтва, – з дзеясловамі *поделати* ‘зрабіць, нарабіць, парабіць’ [КЗ, 444, 1486], *судити* ‘судзіць; даваць прававую ацэнку’ [АЗР, I, 24, 1388]: іх за тоть выступ іх виною нашою малою обложили ше^{ст}м^адесять копами гроше^и [КЗ-28, 13, 1540] – Войта в раду о вьсякую вину судити только войтовьства вь него не отьнимати [КПД, 546, 1557]; 3) маглі ўжывацца ў адным кантэксте са словамі адной лексіка-семантычнай групы: жаловали тебе люди твои украинные, будто бы имь многии кривды поделались изь нашео земли, оть нашихь князей и людей украинныхь, вь татьбахь и вь розбоехь и вь грабежахь [АЗР, I, 107, 1486]. Прычыны з’яўлення мнагазначнасці як крыніцы ўзбагачэння і папаўнення слоўнікавага запасу старабеларускіх дзелавых помнікаў носяць універсальны характар. У прыватнасці, да ліку іх можна аднесці: захаванне ў мове прынцыпу эканоміі моўных сродкаў; “у мнагазначнасці слова праяўляецца фундаментальная якасць мовы – яе здольнасць абмежаванымі сродкамі перадаваць бязмежнасць чалавечага вопыту” [Богданова, 2011, с. 67]; здольнасць чалавека абагульняць у адным і тым жа слове з’явы, рэаліі і пад. навакольнага свету; “рухомасць, зменлівасць структуры і зместу кампанентаў лексічных значэнняў: у выніку ўзмацнення адных, часта скрытых, патэнцыяльных, сем і затухання і знікнення іншых прымет лексічнага значэння спачатку фарміруюцца яго адценні, а затым “адгаліноўваюцца” і самастойныя пераносныя значэнні” [Котцова, 2002, с. 53]; уздзеянне спалучальнасці з іншымі лексемамі; абумоўленасць парадыгматычнымі сувязямі і інш.

Адной з характэрных рыс лексікі старабеларускіх помнікаў з’яўляецца наяўнасць сінонімаў і ўтвораных імі сінанімічных пар і радоў. Паводле нашых назіранняў, у сінанімічныя адносіны ўступалі: 1) універсальныя аднакарэнныя назвы, утвораныя рознымі спосабамі (*гуменникъ* ‘наглядчык за гумном і працай у гумне’ [АЗР, II, 198, 1529] – *гуменный* [АВК, XVII, 60, 1539–1540]); 2) універсальныя аднакарэнныя назвы, розныя па граматычнай характарыстыцы (*дойлидъ* ‘цясляр’ [КЗ, 84, 1473] – *дойлида* [Ст. 1529, 88], *пожога* ‘падпал’ [Вісл., 176] – *пожогъ* [Вісл., 436]). Родавыя адрозненні ў спрадвечна беларускіх намінацыях былі абумоўлены адсутнасцю спецыяльных даведнікаў па беларускай мове, розным узроўнем адукаванасці і, адпаведна, прафесійнай падрыхтаванасці складальнікаў дзелавых папер;

у назвах іншамоўнага паходжання – рознымі шляхамі іх запазычвання старабеларускай мовай і неаднолькавай ступенню іх адаптацыі; 3) універбальныя рознакарэнныя назвы (*лето* ‘год’ [АЗР, I, 22, 1383] – *годъ* [АЗР, I, 40, 1420–1423]); 4) бівербальныя назвы, дзе адрозніваецца залежны кампанент (*земля пустая* ‘зямля, якая не была заселена і не апрацоўвалася’ [АЗР, I, 174, 1497] – *земля пустовская* [КВЗС, 142, 1540]); 5) універбальныя і полівербальныя назвы (*истецъ* ‘ісвец’ [АЗР, I, 83, 1468] – *сторона жалуючая* [Ст. 1529, 48]); 6) спрадвечна беларускія лексемы і запазычаныя (*дочка* ‘дачка’ [АВК, III, 1, 1401] – *цурка* [КСД, 1043, 1522]). Прычынай разнастайнасці лексічных сродкаў, блізкіх па значэнні і прызначаных абазначаць адно і тое ж паняцце або прадмет, можна лічыць: утварэнне новых слоў; развіццё ў семантычнай структуры лексемы новага значэння; разнастайнасць словаўтваральнага афармлення лексем; варыянтнасць родавай прыналежнасці лексем, прадстаўленых назоўнікамі; пранікненне запазычаных намінацый у слоўнікавы склад старабеларускай мовы; імкненне да мадэрнізацыі тэксту (паводле Н.З. Кацяловай), што дасягалася праз замену адной намінацыі іншай (гэта ілюструе ўжыванне лексем *грамота* і *листъ* для абазначэння афіцыйнага дакумента) [*Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1986, с. 132–134; 1998, с. 48–64].

Для старабеларускіх дзелавых помнікаў паказальныя наступныя заканамернасці праяўлення рода-відавых адносін: яны адзначаліся ва ўсіх разгледжаных тэматычных групах лексікі, аднак не ў кожнай лексіка-семантычнай групе; у якасці родавых найменняў (гіперонімаў) выступалі, як правіла, аднаслоўныя назвы, відавых (гіпонімаў) – аднаслоўныя і двухслоўныя; гіперонімы ў параўнанні з гіпонімамі мелі большы семантычны аб’ём; адносіны гіпонімаў нагадвалі адносіны элементаў аднаго класа, якія, уключаючы ў сябе сэнсавы змест гіпероніма, проціпастаўляліся адзін аднаму адпаведнымі “дадатковымі дыферэнцыяльнымі семамі” [Богданова, 2011, с. 110]; у сувязі з багаццем сінанімічных сувязей у лексічнай сістэме дзелавой пісьменнасці ў разглядаемы перыяд некаторыя лексіка-семантычныя групы маглі мець некалькі гіперонімаў; кожная відавая назва знаходзілася ў аднолькавых, раўнапраўных адносінах да родавай назвы; у асобных групоўках некаторыя відавочныя назвы з’яўляліся родавымі на ніжэйшых узроўнях абагульнення; колькасць відавочных назваў розная, мінімальная – дзве намінацыі. Так, у групе назваў асоб па адміністрацыйных пасадах (грамадска-палітычная лексіка) як гіперонім функцыянуе лексема *врядникъ* [КПД, 158, 1547] (*врядникъ* [КЗ, 368, 1484], *урадникъ* [АВК, XIII, 4, 1395], *урядникъ* [КЗ-28, 26, 1540]) ‘чыноўнік дзяржаўнай (каралеўскай, гаспа-

дарскай, земскай і інш.) ці прыватнай службы’, як гіпонімы – аднаслоўныя назвы *бурмістръ* [КЗ, 204, 1441–1480], *воевода* [Вісл., 136], *войтъ* [СДГВ, 5, 1432], *канцлеръ* [АЗР, I, 69, 1450], *кгубернаторъ* [АЗР, I, 166, 1497] (*кубернаторъ* [АЗР, I, 286, 1503]), *маршалокъ* [АЗР, I, 49, 1438], *подвоеводий* [АВК, XXIV, 86, 1532], *подключникъ* [КЗ, 38, 1475], *подключый* [КЗ, 262, 1487], *подскарбий* [АВК, II, 1, 1431], *посоль* [АЗР, I, 36, 1415], *староста* [Вісл., 136], *тивунъ* [АЗР, I, 57–58, 1443] (*тиунъ* [КЗ, 298, 1488], *тивонъ* [КЗ, 551, 1494]) і інш. У сваю чаргу некаторыя з пералічаных відавых назваў з’яўляюцца родавымі, напрыклад, *воевода* ‘начальнік горада і гарадской акругі’ – *воевода виленский* [КЗ-28, 34, 1539], *воевода витебский* [КЗ-28, 35, 1541], *воевода полоцкий* [КЗ-28, 46, 1540], *воевода троцкий* [КЗ-28, 5, 1522].

Аналіз лексікі помнікаў дзелавога зместу паказвае, што аднаслоўныя найменні з’яў, прадметаў, асоб, якасцей, уласцівасцей, дзеянняў і пад., прадстаўлены адпаведнымі часцінамі мовы – назоўнікамі, прыметнікамі, прыслоўямі, дзеясловамі. У тэкстах досыць шырока назіраецца субстантывацыя – традыцыйны і адзін з самых пашыраных спосабаў папаўнення лексікі з агульным значэннем прадметнасці. У даследаваных тэкстах субстантываваныя прыметнікі і дзееспрыметнікі выступаюць як 1) назвы асоб паводле пасады, роду заняткаў, роднасці і сваяцтва, рыс характару і інш. (*винный* [АЗР, I, 24, 1388], *виноватый* [Вісл., 3] ‘той, хто правініўся ў чым-н., учыніў злачынства’, *вчоный* ‘кваліфікаваны спецыяліст у якой-н. галіне навук’ [КСД, 891, 1516]), 2) назваў падаткаў і пошлін, плацяжоў (*бочечное* ‘пошліна з тавараў, аб’ём якіх вымяраўся бочкамі ўстаноўленай ёмістасці’ [КЗ, 213, 1486], *вижовое* ‘плата за засведчанне прычыненых шкод’ [Ст. 1529, 54]), 3) назваў прадметаў, з’яў (*питомое* ‘тое, што служыць сродкам існавання’ [КЗ, 15, 1466], *ужиточнейшее* ‘тое, што больш карысна’ [Арх. ЮЗР, VIII-4, 134, 1520]), 4) назваў пасад (*городничое* ‘пасада гараднічага’ [КЗ-28, 31, 1542], *данничое* [КЗ, 39, 1475] (*даньничое* [КЗ, 287, 1488]) ‘пасада зборшчыка падаткаў’). Неаднаслоўныя найменні прадстаўлены словазлучэннямі 1) з галоўным словам назоўнікам і 2) з галоўным словам дзеясловам. Трэба дадаць, што падобныя слоўныя комплексы могуць разглядацца таксама і як адзінкі фразеалагічнага корпусу старабеларускай мовы (пры шырокім разуменні дыяхранічнай фразеалогіі), паколькі характарызуюцца ўзнаўляльнасцю, устойлівасцю, рэгулярнасцю ўжывання ў адпаведнай сферы. У большасці гісторыка-лінгвістычных прац, заўважым, усё часцей дэкларуецца якраз шырокая трактоўка фразеалогіі (гл., напрыклад, працы А.С. Аксамітава, Л.І. Каламіец, А.Р. Ломава, Г.А. Селіванава) [Палашчук, 2008, с. 361–367] і падкрэсліваецца, што “на кожным канкрэтным

этапе развіцця мовы фразеалогія – неаднародны пласт, складнікамі якога з’яўляюцца адзінкі з рознай ступенню фразеалагізацыі” [Трофимович, 2003, с. 160]. У словазлучэннях з галоўным словам назоўнікам залежны кампанент выражаўся прыметнікам, дзеепрыметнікам, радзей – назоўнікам. Сярод субстантыўна-ад’ектыўных назваў вызначаюцца спалучэнні, у якіх 1) два кампаненты семантычна паўнацэнныя, выступалі ў сваіх прамых значэннях і актыўна ўплывалі на фарміраванне намінацыўнай цэласнасці ўсяго спалучэння; 2) адзін з кампанентаў рэалізоўваў пераноснае значэнне, што сведчыла пра ўласцівую для камбінацыі лексем частковую ідыяматычнасць (гэта адзначаецца радзей). Назіранні паказалі, што яны часцей з’яўляліся 1) назвамі асоб па сацыяльным становішчы (*княгиня великая* [АЗР, I, 177, 1498] (*кнегиня великая* [АСД, I, 14, 1536]) ‘уладальніца і правіцельніца значнага па тэрыторыі і моцы ўдзельнага княства’), 2) назвамі асоб па пасадах (*подскарбий земский* ‘урадавы казначэй, які кіраваў зборам падаткаў і распараджаўся сабранымі сродкамі’ [КПД, 142–143, 1547]), 3) назвамі агульных і прыватных паняццяў судаводства (*право городское* [АЗР, I, 180, 1498], *право городовое* [АЗР, II, 179, 1527], *право местское* [АЗР, I, 146, 1494] ‘прававыя нормы, якія рэгулявалі жыццё гараджан’, *право земское* ‘прававыя нормы, якія рэгулявалі жыццё сельскай мясцовасці’ [КЗ, 322, 1484]), 4) назвамі афіцыйнай дакументацыі, што выдавалася органамі ўлады (*листъ купчий* [КСД, 32, 1510] (*листъ купчий* [АЗР, I, 173, 1497]), *листъ купный* [АВК, XVII, 204, 1540] ‘дакумент, які пацвярджае акт куплі чаго-небудзь’), 5) назвамі падаткаў і пошлін, плацяжоў (*дань грошовая* ‘падатак грашыма’ [КЗ-28, 104, 1542]), 6) назвамі грашовых адзінак (*грошь лядский* ‘старажытная грашовая адзінка, роўная 0,8 сучаснага ёй літоўскага гроша’ [КЗ-28, 15, 1542]), 7) назвамі прыродных аб’ектаў, якія маглі быць адначасова маёмаснымі аб’ектамі (*земля бортная* ‘ўгоддзе, дзе знаходзіліся дрэвы з борцамі’ [РПП, 327, 1392]), 8) назвамі відаў дзейнасці (*работа деревная* ‘нарыхтоўка драўніны’ [КЗ-28, 22, 1530]). Субстантыўна-ад’ектыўныя спалучэнні, у якіх залежны кампанент матываваўся адтапанімічным прыметнікам, выступалі ў якасці назвы асобы па яе месцазнаходжанні (*воевода виленский* [КЗ-28, 34, 1539]), назвы пэўнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі (*воеводство Виленское* [КЗ-28, 96, 1542]), назвы аб’екта ўласнасці (*дворъ Ейшишский* [КЗ-28, 57, 1541]) або назвы пасады (*городничество Полоцкое* [КЗ-28, 148, 1552]). Радзей прадстаўлены бівербальныя назвы, у якіх залежным кампанентам быў назоўнік у родным склоне (*битье мынцы* ‘чаканка манеты’ [КПД, 141, 1547]). У структуру дзеяслоўна-іменных спалучэнняў уваходзіў дзеяслоў і залежны назоўнік ва

ўскосным склоне (з наяўным ці адсутным пры ім прыназоўнікам): V + S gen (*выняты зь моцы* ‘пазбавіць улады’ [АВК, XVII, 14, 1539]), V + S dat (*взяты кь рукамь* ‘атрымаць ва ўладанне, прысвоіць’ [КВЗС, 286, 1537]), V + S acc (*давати ведомость* ‘паведамляць’ [КЗ-28, 34, 1539]), V + S abl¹ (*боемь кле-пати* ‘абвінавачваць’ [АЗР, I, 362, 1505]), V + S abl² (*въ животе не стати* ‘памерці’ [КСД, 214, 1515]). Даволі часта ў ролі дзеяслоўнага кампанента выступалі лексемы *вчинити* [КСД, 188–189, 1514], *чинити* [КСД, 5, 1510], *делати* [АЗР, I, 159, 1496] і пад.; яны захоўвалі агульнае значэнне дзеяння, напрыклад, ажыццяўлення, выканання чаго-н. (параўн.: *чинити* ‘выконваць, ажыццяўляць тое, што названа назоўнікам’ [КСД, 5, 1510], *делати* ‘чыніць, тварыць’ [АЗР, I, 159, 1496]); семантыка ўсяго спалучэння вызначалася назоўнікам (параўн. *помсту чинити* ‘помсціць’ [КЗ-28, 59, 1541] (*помста* ‘помста’), *присягу чинити* ‘присягаць’ [КПД, 86, 1542] (*присяга* ‘присяга’)). Менш ужывальныя бівербы ў складзе дзеяслова і прыслоўя (*досыть вчинити* [АСД, I, 14, 1536], *досыть вделати* ‘выканаць’ [КПД, 131, 1544]), дзеяслова і яго формы – інфінітыва (*дати знати* ‘паведаміць’ [КЗ-28, 34, 1539]), дзеяслова і займенніка (*брати на себе* ‘прысвойваць’ [КЗ-28, 97, 1542]). Парадак размяшчэння залежных кампанентаў ва ўстойлівых неаднаслоўных назвах адвольны: залежны кампанент мог знаходзіцца ў прэпазіцыі, постпазіцыі адносна галоўнага, магчыма яго дыстантнае размяшчэнне: сь то҃҃жъ земли бортно҃҃ѣ, шло кадь меду Святому Никол҃҃ѣ у дань [АЗР, I, 79, 1461] – черезь которую жь к҃раницѣ имь не входити было и ни пахати земли, лечь ходити имь бортную землю ѿднимь железивомь посполу сь нами [КСД, 76, 1514].

Аснову слоўнікавага складу помнікаў акрэсленага перыяду складалі лексемы спрадвечна беларускага паходжання. У агульнаславянскай і агульнаўсходнеславянскай лексіцы знайшлі адлюстраванне фанетычныя з’явы народна-гутарковай беларускай мовы, напрыклад, зацвярдзенне шыпячых і *p* (*прычына* [КПД, 221, 1551], *жыто* [КЗ, 316, 1483]), поўнагалосе (*волость* [КСД, 193, 1514], *соромотити* [АЮЗР, I, 15, 1444]), пераход *в* у *у* (*удова* [Вісл., 9]), наяўнасць прыстаўнога *в* (*воко* [АВК, XI, 219, 1556–1557]), дзеканне/цеканне (*дзяцко* [АВК, XXIV, 104, 1546], *цивунцина* [АСД, III, 10, 1548]). Прыкладамі лексічных адзінак, якія прадстаўлены ў старабеларускіх помніках з большай колькасцю значэнняў у параўнанні з агульнаўсходнеславянскай мовай (паводле даных *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы і Матэрыялаў для слоўніка дрэвнерускага языка* І.І. Сразнеўскага), з’яўляюцца *бобръ* ‘бабёр’ [АЮЗР, I, 17, 1444], ‘футра бабра’ [АЗР, I, 103, 1483], ‘участак, адведзены для бабровага промыслу’ [КЗ, 640, 1496], *боронити* ‘абараняць’ [Вісл., 29], ‘забараняць’ [РЛА, 20, 1326],

‘шкадаваць’ [КЗ, 331, 1480], *бочка* ‘бочка, пасудзіна’ [СДГВ, 76, 1542], ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў’ [АВК, II, 2, 1431], ‘мера зямельнай плошчы’ [КСД, 187, 1514], *глинникъ* ‘глінішча’ [АЮЗР, I, 39, 1509], ‘ганчар’ [АВК, XVII, 194, 1539–1540], *пасека* ‘высечаная, выкарчаваная дзялянка лесу’ [Арх. ЮЗР, VIII-5, 11, 1536], ‘поле на месцы выкарчаванага лесу’ [АВК, XXXVI, 160, 1582], ‘месца, дзе размешчаны вулі з пчоламі’ [КЗ, 161, 1490], *пень* ‘ніжня частка ствала дрэва з каранямі’ [АЗР, I, 224, 1501], ‘месца высечкі лесу’ [Ст. 1529–Ф, 124] і інш. Семантыка звужана ў словах старабеларускіх помнікаў *блюдо* ‘галерка’ [АЗР, II, 269, 1533], *блюсти* ‘ахоўваць, сферагчы, шанаваць’ [АЗР, I, 51, 1440], *годъ* ‘год’ [АЗР, I, 40, 1420–1423], *пастухъ* ‘пастух’ [Вісл., 27], *третина* ‘трэця частка чаго-н.’ [КЗ, 379, 1481], ‘мера плошчы, трэця частка зямельнага надзелу’ [КЗ, 171, 1497], *удь* ‘частка цела, канечнасць’ [АВК, XVII, 96, 1540] і інш.

Уласнабеларускія лексічныя адзінкі ўтвораны на аснове слоў агульнаславянскай і агульнаўсходнеславянскай моў суфіксальным (пераважалі суфіксы *-к-, -окъ, -ость, -никъ, -ецъ, -ачъ, -овникъ*: *болотко* [АСД, I, 104, 1546], *закупка* [КСД, 828, 1514], *перстенокъ* [КСД, 1540, 1521], *близкость* [АЮЗР, I, 31, 1503], *скринникъ* [ПГ, III, 57, 1509], *дубецъ* [КВЗС, 506, 1538], *секачъ* [АВК, XVII, 247, 1540], *мечовникъ* [АВК, XVII, 61, 1539–1540]), прыставачным (прыстаўкі *вы-, за-, до-, по-, роз- (рос-), од- (одо-), з-*: *выбрати* [АЗР, I, 25, 1388], *забити* [АЗР, I, 24, 1388], *дозволити* [КЗ, 369, 1484], *помножити* [КПД, 40–41, 1538], *розделити* [АЗР, I, 28, 1399–1429], *одличыти* [АВК, XVII, 44, 1539], *згинути* [СДГВ, 18, 1505]) спосабамі, спосабам складання (*вышейвыписаный* [АСД, I, 27, 1536], *нововыробленый* [АСД, I, 79, 1546], *самовторъ* [АВК, XVII, 238, 1540], *старобудованый* [АСД, I, 24, 1536], *великозычливый* [АСД, I, 131, 1533], *первовыписаный* [СДГВ, 5, 1432]), марфолога-сінтаксічным спосабам (*блудное* [Ст. 1529, 105], *бобровое* [КЗ, 474, 1448]).

Лексіка іншамоўнага паходжання ў помніках названага перыяду прадстаўлена запазычаннімі з польскай мовы (*абовемъ* [АЗР, I, 121, 1492]², *панство* [АЗР, I, 24, 1388]), лацінскай (*актъ* [КСД, 750, 1511], *квитація* [КЗ, 213, 1486]), нямецкай (*канцлеръ* [АЗР, I, 69, 1450], *шацтовати* [КЗ,

² Год фіксацыі ў тэкстах дзелавога зместу адзначанага перыяду ўказаны паводле: *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*: у 37 вып., 1982–2017. Паходжанне слоў прыводзіцца паводле кнігі: Булыка Аляксандр Мікалаевіч, 1980, *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Навука і тэхніка, Мінск. У полісемантах пісьмовая фіксацыя значэнняў часта адрозніваецца, што ілюструюць, напрыклад, паланізм *валька* ‘бой, бітва’ [Вісл., 2], ‘вайна’ [Вісл., 17], ‘бойка’ [Ст. 1529, 22] і інш.

532, 1494]), літоўскай (*бонда* [АЗР, I, 82, 1468], *рикуня* [Ст. 1529, 44]), чэшскай (*заковница* [КСД, 125, 1514], *праца* [Ст. 1529–Ф, 57–58]), грэчаскай (*генварь* [КЗ, 337, 1481], *монастырь* [АЗР, I, 27, 1399]), венгерскай (*кордь* [Вісл., 176]), цюркскіх (*аргишъ* [АЗР, II, 1, 1506], *мурза* [АЗР, I, 165, 1496]) і раманскіх моў (*аркабузь* [Пін., 78, 1550], *ботъ* [КСД, 263, 1516]).

Як правіла, лексічныя запазычанні, упершыню прадстаўленыя ў XIV – сярэдзіне XVI ст., выкарыстоўваліся на працягу ўсяго старабеларускага перыяду (*генварь* (*генварь, геньварь, гэнварь*) [КЗ, 337, 1481; КСД, 820, 1514; Скар. КЕ, 1517–1519; АСД, IV, 246, 1571; АВК, XXXVI, 55, 1582; Ст. 1588, 70; Царств., 76; Бельск., 310; Зб. 255, 145; ИЮМ, IX, 3, 1691], *товарь* (*таварь*) [Вісл., 96; ПГ, II, 73, 1478; АЗР, II, 36, 1508; КСД, 356, 1516; КВС, 5066, 1552; Ст. 1566 I, 786; АВК, XXXVI, 118, 1582; КЛС, 180, 1598; Зб. 261, 262; ИЮМ, I, 355, 1619] і інш.). Толькі ў акрэслены перыяд, паводле *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы*, ужываліся, напрыклад, *алый* ‘пунсовы, ярка-чырвоны’ [АЗР, II, 5, 1506–1507], *нишанъ* [КЗ, 334, 1480; КЗ, 357, 1484; АЗР, II, 5, 1506–1507], *улусъ* [КЗ, 340, 1481; КЗ, 348, 1484; АЗР, II, 4, 1506–1507; Арх. ЮЗР, I-5, 30, 1541]. Відавочна, што найбольшая колькасць лексічных адзінак у гэты перыяд была запазычана з польскай, нямецкай і лацінскай моў. Польская мова да таго ж выступала пасрэднякам пранікнення іншамоўных слоў у старабеларускую літаратурна-пісьмовую мову, на што ўказвала блізкасць фанетыка-марфалагічнага афармлення многіх запазычанняў да знешняга вобліку адпаведных польскіх слоў. Зафіксаваныя ў акрэслены храналагічны перыяд словы іншамоўнага паходжання прадстаўлены ў складзе пар і радоў аднакаранёвых слоў (*фаса* [КСД, 356, 1516] – *фаска* [АВК, III, 28, 1524]; *вага* [СДГВ, 5, 1432] – *важити* [СДГВ, 5, 1432], *важница* [КЗ, 704, 1498], *важное* [Пін., 40, 1522], *важность* [АЗР, I, 25, 1388], *важный* [КСД, 741, 1511], *важочье* [КЗ, 212, 1486], *зневага* [АСД, VI, 5, 1511], *повага* [АВК, XIII, 21, 1528], *поважный* [КПД, 39, 1538], *поважнейший* [КПД, 32, 1538], *розважати II* [КСД, 1275, 1519], *розважити* [СДГВ, 52, 1536], *розважный* [КПД, 5, 1538], *уважность* [АСД, III, 11, 1549]). Разам з гэтым вылучаны запазычанні, якія, паводле *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы*, не мелі дэрыватаў як у акрэслены прамежак часу, напрыклад *актъ* [КСД, 750, 1511], *апелевати* [Ст. 1566, 636], так і ў цэлым у старабеларускай мове, напрыклад *алый* [АЗР, II, 5, 1506–1507], *алтынъ* [КЗ, 361, 1484] [*Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1982, 93–94, 125–126, 105, 104]. Назіранні далі нам падставы пацвердзіць раней зробленыя беларускімі мовазнаўцамі высновы адносна ўмеранай

прадстаўленасці назваў іншамоўнага паходжання ў помніках дзелавага зместу разглядаемага перыяду ў параўнанні з пазнейшым перыядам.

У *Кнігах судовых спраў* (1510–1522) Метрыкі ВКЛ, паводле В.П. Сташайцене, налічваецца 146 паланізмаў, з якіх 53 адносіцца да юры-дычнай лексікі, 13 – ваеннай, 14 – адцягненай лексікі, 18 – палітыка-адмі-ністрацыйнай, 7 – сельскагаспадарчай, 5 – з’яўляюцца назвамі роднасці і сваяцтва, 24 – назвамі паняццяў і прадметаў матэрыяльнай культуры, 1 – гандлёвы тэрмін. Праўда, аўтар да лексічных паланізмаў адносіць дзве групы слоў: словы, якія ўзыходзяць да агульнаславянскіх каранёў (тыпу *выправа*), і словы, запазычаныя з нямецкай мовы праз пасрэдніцтва польскай (тыпу *барва*). Літуанізмы прадстаўлены 17 лексемамі [Сташайтене, 1965, с. 8]. У *Вісліцкім статуце* запазычанні складаюць 315 адзінак (24% ад агульнай колькасці слоў). З іх 119 паланізмаў (або 38% ад агульнай колькасці запазычанняў), 22% – нямецкія запазычанні, лацінізмы – 14%, грэцызмы – 5%, царкоўнаславянскія – 18%, запазычанні з іншых моў – 3% [Зіманскі, 2002, с. 102–110].

Паводле храналагічных адносін намі выяўлены лексічныя адзінкі, якія ўтрымліваюцца ў тэкстах дзелавага зместу 1) толькі XIV – сярэдзіны XVI ст., 2) усяго старабеларускага перыяду (некаторыя з іх былі пералічаны вышэй), што дазваляе гаварыць пра іх стылеўтваральны патэнцыял і аднесці іх да яркавых паказчыкаў дзелавага пісьма (на лексічным узроўні), якія надаюць надаюць яму адметнасць і своеасаблівасць. У перспектыве яны паслужаць базай для стварэння асобнага корпусу лексем старабеларускай дзелавай пісьменнасці, што зробіць магчымым выяўленне заканамернасцей эвалюцыі слоўнікавага фонду беларускіх дзелавых помнікаў на працягу XIV–XVIII стст. Заўважана, што меншая прадстаўленасць слоў, ужытых у тэкстах XIV і першай палавіны XV ст., можа быць абумоўлена, як падаецца, найперш перавагай “малых” жанраў дзелавай пісьменнасці, аб чым могуць сведчыць, напрыклад, назвы саміх дакументаў *Дагавор Полацка з Рыгай* (каля 1330 г.), *Укладная грамата княгіні Юліяніі царкве ў Азярышчах* (каля 1377 г.), *Грамата караля Уладзіслава князю Скіргайлу* (1387) і інш.; меншай колькасцю пісьмовых крыніц, якія захаваліся, былі апрацаваны і ўведзены ў навуковы ўжытак вучонымі-гуманітарыямі. Развіццё справаводства на старабеларускай мове ў канцы XV – першай палавіне XVI ст., функцыянаванне старабеларускай мовы як дзяржаўнай, разгалінаванне і ўдасканаленне жанравай сістэмы дзелавай пісьменнасці, якая ў гэты перыяд “выступае як самы пашыраны і найбольш унармаваны тып беларускай літаратурна-пісьмовай мовы” [Жураўскі, 1967, с. 38], з’яўленне значнага па месце і аб’ёме агульнадзяржаўнага кодэкса – *Статута Вялікага Княства*

Літоўскага 1529 – абумовілі шырэішую рэпрэзентацыю лексем якраз ука-
занага храналагічнага адрэзка.

Вылучаны лексічныя адзінкі, выкарыстаныя толькі ў адным тэксце і толькі адзін раз: *амарханка* ‘гатунак тканіны’ [КСД, 871, 1516], *дэдичина* ‘дзедаўскае валоданне’ [Вісл., 33], *золотарка* ‘жонка майстра па вырабе рэчаў з золата’ [КСД, 1170, 1516], *лазынь* ‘кораб, пасудзіна, сплеченая з лубу, для захоўвання, пераноскі чаго-н.’ [Ст. 1529, 78], *посочити* ‘пасачыць, высачыць’ [КВЗС, 1216, 1539], *посочоный* ‘высачаны’ [КВЗС, 1506, 1540], *посутный* ‘судзейскі’ [КВЗС, 124, 1539], *приупоминанье* ‘прыпамінанне, нагадванне’ [Ст. 1529, 12], *уворотъ* ‘паварот’ [КВЗС, 88, 1539] і інш. Такія лексемы традыцыйна называюцца гапаксамі (лац. *hapax legomena*). Прычыны іх з’яўлення – колькасная абмежаванасць тэкстаў адпаведнага перыяду, залежнасць ужывальнасці слова 1) ад ужывальнасці паняцця, якое яно выражае, і 2) ад зместу помніка, у якім яно прадстаўлена. Слушным у дачыненні да пералічаных намі лексем падаецца выказванне Р.М. Цэйтлін, якая словы адзінкавага ўжывання ў стараславянскіх помніках назвала “гапаксамі паняволі”, “паколькі кожны зноў адкрыты тэкст... памяншае колькасць такіх гапаксаў” [Цейтлін, 1977, с. 40–42].

Вяўлена, што лексічныя сродкі прадстаўлены ў помніках дзелавога зместу неаднолькава і знаходзяцца ў прамой залежнасці ад іх жанру [Паляшчук, 2016, с. 81–105]. Так, назвы, якія адносяцца да юрыдычнай лексікі, дамінавалі ў *Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1529*, *Вісліцкім статуце*, *Судзібніку Казіміра*, судовых дакументах (акрамя таго ў *Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1529* адзначаны лексемы іншых названых вышэй тэматычных груп, у сувязі з тым, што гэты помнік адлюстроўваў разнастайныя галіны права, разнастайныя сферы жыцця ўсіх сацыяльных слаёў дзяржавы). Для прывілеяў і пацвярджэнняў паказальная грамадска-палітычная і эканамічная лексіка; пасольствы вызначаліся перавагай лексем, якія адлюстроўвалі міждзяржаўныя стасункі, заключэнне і выкананне пагадненняў, пасольскую дзейнасць; у дакументах па апісанні і ўстанаўленні дзяржаўных меж, у прыватнасці паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй, дамінуючае становішча займалі назвы аб’ектаў (прыродных і створаных чалавекам), якія знаходзіліся ў пэўных межах, з’яўляліся іх маркерамі, назвы, звязаныя з абазначэннем і ўстанаўленнем мяжы, назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак. Тэксты “малых” жанраў дзелавой пісьменнасці ўтрымлівалі вялікую колькасць антрапонімаў і тапонімаў, што абумоўлена іх адрасным характарам, дакладнай фіксацыяй іх месца стварэння, месца

знаходжання аб'ектаў уласнасці і пад. Напрыклад, *Семень Мацкевичъ* [КП-3, 2, 1542], *Войтехъ Хрцоновичъ, Кгабрияль Юшковичъ, Янь Мартиновичъ, Григоръ Матеевичъ, Миколай Миколаевичъ Радивиль* [КП-3, 20-v, 1542], *Янь Тилевичъ Чемерица* [КП-3, 37, 1542], *Грынъ Предковичъ, Марко Прусь, Петрашко Яновичъ, Мартинъ Юревичъ Жекгоревичъ из жоною своею Барбарою, Андрей Семашиковичъ* [КЗ-28, 16, 1528–1542], *Марко Лавриновичъ Унучко, Мицко Дирковичъ* [КЗ-28, 138, 1551], *пани Ганна Петровая* [КЗ-28, 30, 1542], *Отрушковая Машка* [КЗ-28, 128, 1551]; *возеро Дрисветъ, речка Ричыца* [КП-3, 13, 1542], *повіть Браславский, земля Полоцкая* [КП-3, 16, 1542], *речка Маленица, ручей Красный, река Иса, земля Московская* [КП-3, 18, 1542]. У шэрагу апублікаваных кніг Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага змешчаны поўныя рэестры тапанімічных і антрапанімічных найменняў, падаюцца колькасныя паказчыкі зафіксаваных у метрычных дакументах уласных імён. Так, напрыклад, у *Кнізе запісаў-30* (1480–1546), прыведзены ўласныя назвы 841 геаграфічнага аб'екта і ўласныя імёны 786 асоб (701 мужчыны і 85 жанчын, з якіх большасць была жонкамі ці дочкамі прадстаўнікоў пануючага класа; у судовых справах інтарэсы жанчын, як правіла, прадстаўлялі мужчыны), у *Кнізе перапісаў-3* – адпаведна 240 і 415.

Адзначаны лексемы, якія 1) рэалізуюць значэнні, абумоўленыя мэтай стварэння і прызначэннем канкрэтнага тэксту (напрыклад, шматзначныя дзеясловы *знайти* [КСД, 32, 1510], *найти* [КВЗС, 111, 1539] у судовых кнігах мелі значэнне 'палічыць, прызнаць' і, спалучаючыся з прыметнікамі *правый* 'невінаваты' [АЗР, I, 71, 1456], *винный* [АЗР, I, 24, 1388], *виноватый* 'вінаваты' [РЛА, 20, 1326], уваходзілі ў склад формулы, пры дапамозе якой афармляўся судовы вердыкт: и мы, де^н, подлугъ ѿтъказу и сведе^тва того светъка, которого Власть подалъ, знашьли есмо того чоловека путъного Шостака и его поплечъниковъ правы^х [КВЗС, 111, 1539]; лексема *память* паслядоўна фіксуецца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў *про память записати* [КВЗС, 89, 1539], *для памети записати* [КВЗС, 82, 1538], якія сведчылі, што запісаныя ў канцылярскіх ці судовых кнігах заявы, дакументы могуць служыць як доказ у будучым: Про паметъ намъ, посланъцомъ г(о)°(по)д(а)рьскимъ, Иванъ Глебовичъ Корсакъ, а Іднъ Кмитичъ Соколовича, которые есмо кривъды пописовали подданы^х Его м(и)л(о)°ти [КП-3, 19, 1542]; лексема *правъда* ў значэнні 'сапраўды, на самай справе' [АЗР, I, 211, 1500] выкарыстоўвалася для пацвярджэння слоў аднаго з удзельнікаў судовага працэсу: Нижли правъда есть: ѿбецали были дати рубль гроше^н, мехъ соли, корову, ѿвецъ двое и того не дали [КВЗС, 60, 1538]; 2) ілюструюць

нормы маўленчага этыкету (функцыянуюць як этыкетныя азначэнні: *велемоцный* ‘магутны, вельмі моцны’ [АЗР, I, 77, 1457], *милостивый* ‘міласэрны, літасцівы’ [КЗ, 347, 1480], *наяснейший* ‘найсвятлейшы’ [АЗР, I, 116, 1492], уваходзяць у склад этыкетных формул *ваша милость* [КПД, 19, 1538], *твоя милость* [КСД, 14, 1510], *славное помети* [Ст. 1529–Ф, 32], *щастное помети* [ПГ, III, 14, 1507]; 3) з’яўляюцца эксплікатарамі імператыўнасці (дзеяслоўныя лексемы ў форме інфінітыва, спалучэнні інфінітыва з безасабова-прэдыкатыўнымі словамі тыпу *надобе* ‘патрэбна’ [АЗР, I, 1, 1340], прыметнікамі тыпу *винный* ‘павінен, абавязаны’ [АЮЗР, I, 31, 1503], *повинный* ‘абавязаны’ [КПД, 22, 1538] у кароткай форме, дзеясловам *годитися* ‘належыць, патрэбна’ [АЗР, I, 36, 1415], спалучэнні дзеяслова *мети* [АЗР, I, 24, 1388] (*имети* [АЗР, I, 40, 1420–1423]) у асабовай форме з інфінітывам, спалучэнні складаных формаў будучага часу з прыметнікамі тыпу *винный, повинный*).

У ходзе даследавання ўпершыню быў зроблены агляд лексічнага складу такіх помнікаў дзелавага зместу, як *Кніга Віцебскага замкавага суда* (1538–1540), *Кніга перапісаў-3* (1542) [Паляшчук, 2016, 89–99]. Напрыклад, дзякуючы аналізу матэрыялаў *Кнігі перапісаў-3*, з’явілася магчымасць 1) удакладніць час *першай пісьмовай фіксацыі* асобных лексічных адзінак старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы. Так, паводле *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы*, лексема *затесати* ‘зрабіць засечку, зачос’ датуецца 1590 г.: В тых лесох тесами и знаками свежими на колкодесят бочок лесу затесал [АВК, XXX, 77, 1590] [*Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1991, с. 209]. Прыклады з дадзенай *Кнігі перапісаў* за 1542 г.: В ты^х мес^{тца}^х Немьцы перешьли тые старие границы, и земьли сами себе затесали вдольинню напольмили [КП-3, 4v]; В ты^х мес^{тца}^х немьцы перешли тые старие границы, и земьли сами себе затесати (так!) Ҫдольжь на польмили [КП-3, 17v] – сведчаць, што слова было зафіксавана на пісьме фактычна на паўстагоддзя раней; 2) папоўніць картатэку *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы* новымі, раней не адзначанымі лексічнымі адзінкамі або варыянтамі (часцей графіка-арфаграфічнымі) ужо вядомых слоў, на аснове чаго ў перспектыве мэтазгодна ствараць дадаткі да названага слоўніка. Напрыклад, *переворотье* ‘месца, дзе што-н. перавалаквалі’: А ѿзеромъ Стрѣстомъ Ҫдольжь мила чере³ переворотье [КП, 15v]; *выщепати* ‘вышчапаць, зрабіць (межавы знак)’: Ҫсосье старие рѣбежи с одное стороны выщепаны и выжжены, а ³ дрѣгое стороны целы [КП-3, 17v]; *памятухъ* (*паметухъ*) ‘чалавек, які памятае пра нейкія падзеі, сведка’: паметуховъ и^х немьцы выстинали и повешали (КП-3, 4); *паматуховъ* и^х немьцы выко-

ренили, постинали и повешали [КП-3, 16v]; *асветчыти* ‘выступіць сведкам’: пре^а старостою асветчыли тымъ ѡбычаемъ, в одно слово поведаючи [КП-3, 10v] і інш. Акрамя таго, цытаты з прааналізаванай кнігі Метрыкі ВКЛ могуць служыць дадатковым ілюстрацыйным матэрыялам (да наяўнага ў існуючых гістарычных слоўніках), які пашырае інфармацыю пра жанравую замацаванасць старабеларускіх слоў.

Прадстаўленыя ў тэкстах старабеларускай дзелавой пісьменнасці XIV – сярэдзіны XVI ст. лексічныя адзінкі ўваходзяць у склад васьмі тэматычных груп, па колькасці значэнняў размяркоўваюцца на адназначныя і мнагазначныя, па структуры падзяляюцца на аднаслоўныя і неаднаслоўныя (як правіла, з галоўным словам назоўнікам або дзеясловам), паводле генетычнай характарыстыкі адносяцца да спрадвечна беларускіх і запазычаных (найчасцей з польскай, нямецкай і лацінскай моў, пры гэтым польская мова выступала пасрэднікам пранікнення іншамоўных слоў у старабеларускую літаратурна-пісьмовую мову), характарызуюцца наяўнасцю сінанімічных і гіпера-гіпанімічных адносін паміж сабой, ужываюцца ў тэкстах як адной стылявой прыналежнасці (толькі ў дзелавых помніках), так дзвюх (у дзелавых і свецка-мастацкіх, дзелавых і рэлігійных помніках) або трох (дзелавых, свецка-мастацкіх і рэлігійных помніках), у храналагічных адносінах фіксуюцца ў крыніцах дзелавога зместу як толькі XIV – сярэдзіны XVI ст., так і ўсяго старабеларускага перыяду; рэпрэзентатыўнасць тых ці іншых лексічных аб’яднанняў або лексічных адзінак у пэўным тэксце дзелавога зместу залежыць ад яго зместу, прызначэння, часу і ўмоў стварэння.

Вынікі даследавання маюць значэнне для падрыхтоўкі навукова-тэарэтычных прац, прысвечаных фарміраванню і эвалюцыі лексічнай сістэмы беларускай мовы ў цэлым і яе стылявых разнавіднасцей у прыватнасці, характарыстыцы асаблівасцей слоўнікавага складу асобных старабеларускіх помнікаў; для развіцця ў беларускім мовазнаўстве гістарычнай стылістыкі. Яны могуць быць выкарыстаны пры ўкладанні спецыяльных лексікаграфічных даведнікаў, напрыклад, слоўніка мовы тэкстаў дзелавога зместу, слоўніка мовы пэўнага перыяду развіцця старабеларускай пісьменнасці, пры падрыхтоўцы электронных калекцый і збораў кніжных помнікаў, створаных на тэрыторыі старажытнай Беларусі, а таксама іх папулярызаванні сярод грамадства; пры фарміраванні падкорпуса “Старабеларуская мова” Нацыянальнага корпуса беларускай мовы.

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ

- АВК – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, 1865–1915, т. I–XXIX. Вильна.
- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею, 1846–1853, т. I–V, Санкт-Петербург.
- Арх. ЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, 1859–1911, ч. I–VIII, Киев.
- Арыст. – *Арыстоцелевы вароты* канца XVI ст., рукапіс Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, 09/276 К.
- АСД – *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, 1867–1890*, т. I–XI, Вильна.
- АЮЗР – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею, 1863–1892, т. I–XV, Санкт-Петербург.
- Бельск. – *Хроніка* М. Бельскага пачатку XVII ст., рукапіс Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, F. IV, 688.
- Валх. – *Аповесць аб трох каралях-валхвах* канца XV ст., рукапіс Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, Q. I. 391.
- Вісл. – *Вісліцкі статут* пачатку XV ст., w: ROMAN Stanisław, VETULANI Adam, 1959, *Ruski przekład polskich statutów ziemskich z rękopisu moskiewskiego*, Wrocław–Kraków.
- Зб. 255 – Зборнік павучанняў сярэдзіны XVII ст., рукапіс Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы, RKF – 255.
- Зб. 261 – Зборнік павучанняў пачатку XVII ст., рукапіс Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы, RKF – 261.
- Зб. 262 – Зборнік біблейскіх кніг пачатку XVI ст., рукапіс Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы, RKF – 262.
- ІЮМ – *Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг губерний Витебской и Могилевской, 1871–1906*, вып. I–XXXII, Витебск.
- КВЗС – Кніга Віцебскага замкавага суда 1533–1540 гг., рукапіс Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў, Ф. 389, кн. 228.
- КВС – Кніга Віленскага замкавага суда 1552 г., рукапіс Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў, Ф. 389, кн. 240.

- КЗ – *Литовская метрика. Книги записей*, 1910, Русская историческая библиотека, т. XXVII, Санкт-Петербург.
- КЗ-28 – *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 28, (1522–1552)*, Кніга запісаў 28, 2000, падрыхтоўка тэкстаў да друку і навуковы апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Мінск.
- КЛС – Кніга канцлера Льва Сапегі 1596–1598 гг., рукапіс Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў, Ф. 389, кн. 286.
- КП-3 – *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 560 (1542)*. Кніга перапісаў № 3 (копія канца XVI ст.), 2007, НАН Беларусі, Ін-т гісторыі; падрыхтаваў А.І. Дзярновіч, Мінск.
- КПД – *Литовская метрика. Книги публичных дел*, 1914, Русская историческая библиотека, т. XXX, Юрьев.
- КСД – *Литовская метрика. Книги судебных дел*, 1903, Русская историческая библиотека, т. XX, Санкт-Петербург.
- Пак. Хр. – *Пакуты Хрыста* (канца XV ст.), рукапіс Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, Q. I. 391.
- ПГ – *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.*, 1977–1982, т. I–IV, Москва.
- Пін. – *Пінскія акты XV–XVI стст.*, 1903, в: Грушевский А.С., *Пинское Полесье*, ч. 2, Типография имп. университета св. Владимира (Акц. О-ва печ. и изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого), Киев.
- РЛА – *Русско-Ливонские акты*, 1868, Санкт-Петербург.
- РПП – *Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском*, 1867, Вильна.
- СДГВ – *Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок*, 1843, Вильна.
- Скар. – *Біблія* выдання Ф. Скарыны; КЕ – Кніга Есфір, Прага, 1517–1519.
- Ст. 1529 – *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1529 г.*, 1854, *Временник Императорского общества любителей древностей российских*, Москва.
- Ст. 1529–Ф – *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1529 г.*, Фірлееўскі спіс, 1985, *Первый Литовский Статут*, т. I, ч. 2. Вильнюс.
- Ст. 1566 – *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 г.*, рукапіс Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, F. II. 34.
- Ст. 1566 I – *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 г.*, рукапіс Львоўскага філіяла бібліятэкі Акадэміі навук Украіны, № 15/59.

- Ст. 1588 – *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, 1588, Вільня.
Троя – *Аповесць аб Троі* пачатку XVI ст., рукапіс бібліятэкі Акадэміі навук Украіны, ДА/п. 157.
Увар. – *Увараўскі спіс летапісу*, 1907, ПСРЛ, т. XVII, Санкт-Пetersбург.
Царств. – *Аб царствах, краінах і розных землях канца XVI – пачатку XVII ст.*, рукапіс Дзяржаўнага гістарычнага музея, Зб. Сінад. 790, лл. 68–81б.
Чэцця – *Чэцця* 1489 г., рукапіс бібліятэкі Акадэміі навук Украіны, ДА/415.

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Богданова Людмила И., 2011, *Стилистика русского языка и культура речи: Лексикология для речевых действий*, Флинта, Москва.
Булыка Аляксандр М., 1980, *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Навука і тэхніка, Мінск.
Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 1982, у 37 вып., вып. 1, Навука і тэхніка, Мінск.
Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 1986, у 37 вып., вып. 7, Навука і тэхніка, Мінск.
Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 1991, у 37 вып., вып. 11, Беларуская навука, Мінск.
Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 1998, у 37 вып., вып. 17, Беларуская навука, Мінск.
Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 1982–2017, у 37 вып., Беларуская навука (Навука і тэхніка), Мінск.
Жураўскі Аркадзій І., 1967, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск.
Зіманскі Вадзім Э., 2002, *Мова беларускай пісьменнасці ранняга перыяду (на матэрыяле Вісліцкага статута XV ст.)*, дысертацыя на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук: 10.02.01, Мінск.
Котцова Елена Е., 2002, *Лексическая семантика в системно-тематическом аспекте*, ПГУ, Архангельск.
Мацкевіч Юзэфа Ф., 1946, *Літоўскі статут як помнік беларускай літаратурнай мовы XV – пачатку XVI ст.*, дысертацыя на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук, Мінск.
Паляшчук Наталля В., 2008, *Аб межах фразеалагізмаў у гісторыка-лінгвістычных даследаваннях*, в: А.А. Станкевіч (галоўны рэдактар)

- і інш., *Скарына і наш час: матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Гомель, 13–14 лістапада 2008 г.*, ГДУ, Гомель, с. 361–367.
- Паляшчук Наталля В., 2014, “Судзебнік Казіміра” (1468) як помнік старабеларускай дзелавай пісьменнасці, в: І.У. Кандрацэня, І.У. Ялынцава, В.М. Нікалаева (навуковы рэдактар), *Словаўтварэнне і іншыя ўзроўні беларускай літаратурнай мовы, матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 24–25 лістапада 2014 г.)*, Права і эканоміка, Мінск, с. 167–173.
- Паляшчук Наталля В., 2016, *Лексіка дзелавай пісьменнасці*, в: „*Лексіка старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы*” XIV – сярэзіны XVI ст., Беларуская навука, Мінск, с. 9–120.
- СТАШАЙТЕНЕ Валентина П., 1965, *Лексика Литовской метрики (книг судебных дел)*, автореферат диссертации на получение ученой степени кандидата филологических наук, Минск.
- ТРОФИМОВИЧ Тамара Григорьевна, 2003, *Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности*, БГПУ, Минск.
- ЦЕЙТЛИН Раля М., 1977, *Лексика старославянского языка*, Наука, Москва.

Natallya Palyashchuk

Z HISTORII ROZWOJU LEKSYKI STAROBIĄŁORUSKIEGO PIŚMIENICTWA URZĘDOWEGO OD XIV DO POŁOWY XVI WIEKU

Streszczenie

Autorka artykułu na materiale zabytków starobiałoruskiego piśmiennictwa urzędowego XIV – połowy XVI wieku (ogólnopaństwowe kodeksy – *Statut Wiślicki*, *Sudziebnik Kazimierza*, *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego 1529*, przywileje, wyroki, pozwy, skargi, potwierdzenia, testamenty i inne) określa korpus ustalonych w nich jednostek leksykalnych należących do różnych części mowy. Analizuje strukturę semantyczną wybranych wyrazów, ich przynależność do pewnych grup tematycznych, pochodzenie, relacje synonimiczne i aspektowo-rodzajowe między leksemami. Ustala również specyfikę ich użycia w różnych gatunkach piśmiennictwa urzędowego. Wyniki badań mogą być wykorzystywane w dalszych analizach formowania się i ewolucji systemu leksykalnego języka białoruskiego, jego odmian stylistycznych, leksykologii i stylistyki historycznej, wpływów językowych, a także w przygotowaniu nowych typów słowników historycznych i w układaniu podkorpusu „Język starobiałoruski” Narodowego Korpusu Języka Białoruskiego.

FROM THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE OLD BELARUSIAN
OFFICIAL WRITTEN VOCABULARY
FROM THE 14TH TO THE MID-16TH CENTURIES

Summary

The article considers examples of Old Belarusian official documents of the 14th to the mid-16th centuries, namely, such national codes as the *Vislicki Statut*, the *Sudziebnik Kazimira*, the *Statut Vialikaha Kniasstva Litoŭskaha 1529*, as well as some privileges, bills of complaint, confirmations, testaments, etc. The corpus of lexical units of different parts of speech fixed in these written monuments has been determined; their semantics, belonging to certain thematic groups, origin, structure, synonymous and generic relations between lexemes have been considered; specificity of their use in different genres of business writing has been established. The results of the research are appropriate to use for further study of the formation and evolution of the Belarusian language vocabulary and its stylistic varieties; for scientific developments in the field of historical lexicology, historical stylistics, and interlingual interaction; for preparation of historical dictionaries of new types; as well as in shaping of the Old Belorussian language sub-corpus of the National Corpus of the Belarusian language.